

وظایف زوجین در آراء وادبیات فقهی

حسنعلی میرعبدی

عضو هیات علمی دانشگاه فرهنگیان پردیس شهید مطهری زاهدان

چکیده

آیه مبارکه «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَىٰ هُنَّ فِي الْوَدَاعِ» نیز به گونه ای صریح، وظایف، حقوق و آداب معاشرت متقابل مرد و زن در درون خانواده را برابر و همانند می شمارد و معیار آن را معروف معرفی می کند. نصوص روایی و سنت نیز معروف را به همین معنی می دانند. مانند فرمایشات پیامبر در حجه الوداع: «عن النبی (ص) أَنَّهُ قَالَ فِي خُطْبَةِ الْوَدَاعِ: إِنَّ لِنِسَائِكُمْ عَلَيْكُمْ حَقًّا وَلَكُمْ عَلَيْهِنَّ حَقًّا، حَقُّكُمْ عَلَيْهِنَّ أَنْ لَا يُوطِئْنَ أَحَدًا فَرْشَكُمْ وَلَا يَدْخُلْنَ بَيْتَكُمْ أَحَدًا تَكْرَهُونَهُ إِلَّا بِإِذْنِكُمْ وَأَنْ لَا يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ فَإِنْ فَعَلْنَ فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذِنَ لَكُمْ أَنْ تَعْضُلُوهُنَّ وَتَهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَتَضْرِبُوهُنَّ ضَرْبًا غَيْرَ مَبْرَجٍ فَإِذَا انْتَهَيْنِ وَأَطَعْنَكُمْ فَعَلَيْكُمْ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ.» شما را بر زنان حقی است؛ همان گونه که ایشان را بر شما حقی است. از حقوق شما بر زنان است که نگذارند بر فراش شما کسی پا گذارد و در آن چه معروف است، از شما اطاعت کنند. هرگاه این حقوق از ناحیه زنان انجام شود بر شما است که خوراک و پوشاک ایشان را طبق متعارف تأمین کنید. در مفهوم معاشرت، مشارکت و برابری نهفته است؛ یعنی مردان با زنان بر اساس متعارف رفتار کنند و زنان نیز می باید با مردان بر پایه معروف معاشرت داشته باشند. وهبه زحیلی از قرآن پژوهان و مفسران معاصر، به هنگام بر شماری حقوق شوهر بر زن، از جمله آن حقوق، برخورد و معاشرت به معروف زن را یاد می کند. واژه معروف ۳۸ بار در قرآن آمده که ۱۹ مورد آن به موضوع معاشرت مردان با زنان در محیط خانواده پرداخته و معروف را ضابطه و قانون کلی در معاشرت و روابط خانوادگی قرار داده است: آیه ۱۹، سوره نساء: «وَعَلَى الْوَدْعِ بِالْمَعْرُوفِ.» با ایشان (زنان) به شایستگی رفتار کنید. آیه ۲۲۸، سوره بقره: «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ.» مانند همان وظایفی که بر عهده زنان است به طور شایسته، به نفع آنان بر عهده مردان است. با توجه به مطالب ذکر شده می توان گفت در صورتی که زوجین با یکدیگر بدرفتاری و خشونت نکنند و موجب آزار، اذیت و عسرو حرج یکدیگر نشوند و به حسن خلق با یکدیگر رفتار داشته باشند، با یکدیگر حسن معاشرت دارند. بنابراین مواردی چون بی توجهی به همسر و خانواده، عدم تأمین مالی زوج، اعتیاد، مشاجره، توهین و تحقیر همسر و... از مواردی است که مطابق عرف جامعه، سوء معاشرت نامیده می شود. امروزه بی توجهی به ارزش های اخلاقی و مصالح خانوادگی و نادیده گرفتن نیازهای عاطفی و توجه صرف به ابعاد مادی زندگی، زمینه ساز نابسامانی های خانوادگی و گسسته شدن بنیان بسیاری از خانواده ها است. بنابراین آموزش رموز رفتاری در

مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه

Online ISSN: ۲۴۷۶-۴۴۶۹

دوره ۱۰، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۳

Print ISSN: ۲۵۳۸-۲۰۳۹

صفحات ۶۵۱-۶۶۳

www.irijsournals.com

خانواده و چگونگی برقراری ارتباط حسنه با همسر، توجه و احیای سنت‌های حسنه مذهبی و ملی، ازجمله راهکارهایی است که برای نهادینه کردن اخلاقیات در خانواده‌ها ضروری است.

واژه‌های کلیدی: وظایف، زوجین، آراء، ادبیات، فقهی

مقدمه:

در حقوق اسلام و ایران زوجه در زندگی زناشویی وظایف معینی نسبت به زوج دارد، از این وظایف تحت عنوان تمکین، اعم از تمکین عام و خاص، بحث می شود. زوجه، غیر از این تکالیف، وظایف دیگری در قبال شوهرش ندارد. چنانچه زوجه به دستور زوج کاری غیر از وظایف زناشویی را انجام دهد، در حالیکه عرفاً برای آن حق الزحمه های تعلق گیرد، استحقاق دریافت ما به ازاء آن را دارد، مگر اینکه ثابت شود زوجه کارهای مزبور را به قصد تبرع انجام داده است. تبصره ماده ۳۳۶ قانون مدنی مواردی را که زوجه می تواند برای کارهای انجام شده در خانه اجرت المثل مطالبه کند تشریح کرده است. این تبصره تا حدودی موانع این مسیر را برداشته است. زوج باید قبل از جاری نمودن صیغه طلاق کلیه حقوق زوجه من جمله اجرت المثل مورد مطالبه زوجه را نقداً به وی بپردازد. زوجه می تواند در ایام زوجیت هم اجرت المثل زحمات خود را مطالبه نماید. چنانچه زوجه شرایط استحقاق اجرت المثل را پیدا نکند، محاکم زوج را به پرداخت نحله الزام می کنند. پرداخت نحله طبق بند بتبصره ۶ ماده واحده قانون اصلاح مقررات مربوط به طلاق است که هنوز نسخ نشده و پابرجاست. اجرت المثل یکی از حقوق ویژه ای است که شرع و قانون برای زنان در نظر گرفته است. اجرت المثل یک بحث شرعی است. در شرع مقدس اسلام، زن وظایف خاصی در زندگی زناشویی دارد که قانون و شرع برشمرده اند. این وظایف شامل تمکین عام و تمکین خاص است. مطابق قانون، به محض ازدواج، میان زوجین وظایف و تکالیفی برقرار می شود که آنها باید نسبت به یکدیگر انجام دهند. تمکین عام به معنی حضور زن در زندگی مشترک و عمل به وظایفی است که شرع و قانون تعیین کرده است. مثلاً زن شرعاً نمی تواند بدون اجازه همسرش از خانه خارج شود. ادامه تحصیل و کار کردن زن در خارج از منزل نیز باید با اجازه شوهر باشد. البته در حال حاضر بسیاری از زنان این حقوق را در عقدنامه دریافت می کنند. تمکین خاص نیز به معنی عمل کردن زن به وظایف زناشویی است. حال اگر زن در طول زندگی مشترک و در خانه همسر خود کاری جز این موارد را به دستور شوهر انجام دهد، مستحق پاداشی است که به آن اجرت المثل گفته می شود. این مقاله به مبانی فقهی اجرت المثل اعمال زوجه و جایگاه حقوقی آن و شرایط استحقاق اجرت المثل می پردازد (ازجمله قاعده احترام حق مسلم) و اجرای این حق در محاکم را مورد بررسی قرار می دهد.

وظایف زوجین در قبال یکدیگر

قانون مدنی ایران در بخش مربوط به احوال شخصیه و حقوق خانواده، وظایف و تکالیف زوجین را در قبال یکدیگر مشخص کرده است. این قوانین که در مواد مختلفی از قانون مدنی آمده، بر مبنای اصول شرعی و اجتماعی تنظیم شده اند و روابط میان زن و شوهر را در چارچوب قانونی تعریف می کنند. در ادامه، وظایف زوجین با استناد به مواد قانونی مربوطه بررسی می شود.

وظایف شوهر در قبال زن

قانون مدنی ایران به صراحت وظایف مرد در قبال همسرش را در بخش هایی چون نفقه، حسن معاشرت، و حمایت مالی مشخص کرده است.

پرداخت نفقه:

طبق ماده ۱۱۰۶ قانون مدنی، مرد موظف است نفقه زن خود را پرداخت کند. نفقه شامل نیازهای اساسی زن مانند خوراک، پوشاک، مسکن، هزینه های درمانی و بهداشتی، و سایر موارد متناسب با وضعیت اجتماعی اوست. در صورت امتناع مرد از پرداخت نفقه، زن می تواند از طریق دادگاه درخواست مطالبه نفقه یا شکایت کند.

حسن معاشرت:

ماده ۱۱۰۳ قانون مدنی بیان می‌کند که زوجین موظف به حسن معاشرت با یکدیگر هستند. این به معنای رفتار محترمانه، محبت‌آمیز، و پرهیز از هرگونه خشونت یا سوءرفتار است.

حمایت مالی در دوران عقد و زندگی مشترک:

حتی در دوران عقد و قبل از شروع زندگی مشترک، مرد وظیفه دارد نفقه زن را پرداخت کند، به شرط آنکه زن به تعهدات قانونی خود عمل کند (ماده ۱۱۰۲ قانون مدنی).

پرداخت مهریه:

مهریه حقی است که طبق ماده ۱۰۸۲ قانون مدنی، به محض وقوع عقد به زن تعلق می‌گیرد و مرد موظف به پرداخت آن است. زن می‌تواند در هر زمانی مهریه خود را مطالبه کند.

وظایف زن در قبال شوهر

قانون مدنی ایران علاوه بر حقوق زن، وظایف او را نیز مشخص کرده است.

تمکین عام و خاص:

ماده ۱۱۰۸ قانون مدنی تصریح می‌کند که زن موظف به تمکین از شوهر خود است، مگر آنکه عذر قانونی داشته باشد.

تمکین عام به معنای حضور زن در خانه مشترک و انجام وظایف خانوادگی است.

تمکین خاص شامل روابط زناشویی مشروع و قانونی است.

حسن معاشرت:

همانند مرد، زن نیز موظف به رفتار محترمانه و محبت‌آمیز با همسر خود است (ماده ۱۱۰۳ قانون مدنی).

پرهیز از اشتغال به امور مغایر با مصالح خانوادگی:

طبق ماده ۱۱۱۷ قانون مدنی، شوهر می‌تواند زن را از اشتغال به کاری که مغایر با مصالح خانوادگی یا حیثیت اوست، منع کند.

وظایف مشترک زوجین

قانون مدنی ایران بر حقوق و وظایف متقابل زوجین تأکید دارد. برخی از این وظایف شامل موارد زیر است:

تعاون در تشکیل زندگی مشترک:

طبق ماده ۱۱۰۴ قانون مدنی، زن و شوهر باید در تقویت مبانی خانواده و تربیت فرزندان با یکدیگر همکاری کنند. این وظیفه

مشترک برای ایجاد یک محیط سالم خانوادگی ضروری است.

وفاداری و احترام متقابل:

اصل حسن معاشرت که در ماده ۱۱۰۳ قانون مدنی ذکر شده، تأکید دارد که زوجین باید به یکدیگر احترام بگذارند و روابط

خانوادگی را بر پایه اعتماد و وفاداری بنا کنند.

حق برابر در تصمیم‌گیری‌های زندگی:

اگرچه قانون مدنی وظایف خاصی را برای هر یک از زوجین تعریف کرده است، بسیاری از تصمیمات خانوادگی باید با مشورت و

توافق متقابل انجام شود.

پیامدهای عدم انجام وظایف زوجین

عدم رعایت وظایف از سوی زن یا شوهر می‌تواند پیامدهای قانونی مختلفی داشته باشد:

امتناع شوهر از پرداخت نفقه:

در صورت امتناع مرد از پرداخت نفقه، زن می‌تواند از طریق دادگاه درخواست نفقه کند. همچنین مرد ممکن است به مجازات قانونی محکوم شود.

عدم تمکین زن:

در صورت عدم تمکین زن، مرد می‌تواند از پرداخت نفقه خودداری کند (ماده ۱۱۰۸ قانون مدنی).

عدم رعایت حسن معاشرت:

سوءرفتار یا خشونت از سوی هر یک از زوجین می‌تواند مبنایی برای درخواست طلاق یا طرح دعوای کیفری باشد. قانون مدنی ایران، وظایف و حقوق زوجین را به شکلی شفاف تعریف کرده است تا تعادل و عدالت در زندگی مشترک برقرار شود. احترام به این وظایف و همکاری زوجین نقش مهمی در حفظ بنیان خانواده و جلوگیری از بروز مشکلات حقوقی دارد.

بیان مسئله:

تأکید شدید اسلام بر ثبات خانوادهٔ دائمی، بی‌نیاز از توضیح است و قوانین و دستوراتی مانند نفقه، مهریه و وجود شرایط سنگین طلاق دلیلی گویاست.

در دوران بعد از انقلاب اسلامی، تهاجم فرهنگی حملهٔ خود را به این موضوع متمرکز نموده است و با این بهانه که زندگی خانوادگی موجب محدود شدن آزادیهای فردی است و با وارونه نشان دادن قانونهای مربوط به زنان و گرایش یک جنبه نگری، آن را مانع از آزادی فعالیت در اجتماع جلوه می‌دادند.

با طرح این سؤال می‌توان به مدعیان محدودیت آزادی زنان در ایران اسلامی این گونه جواب داد که آیا زندگی رو به گسترش امروزهٔ انسانها با وجود مقرراتی که همه روزه بر تعداد آن افزوده می‌شود، زندگی ماشینی و یا آپارتمان نشینی تحدید آزادیهای فردی نیست؟ این از اصول واضح و ابتدایی جوامع انسانی و زیربنای جامعه شناسی است که برای پیشبرد اهداف یک جامعه باید آزادیهای فردی در چهارچوبی مشخص قرار گیرد. بنابراین ما درصدد نیستیم که قوانین شرعی و قوانین موضوعهٔ کشور اسلامی مان را توجیه نموده و به دلخواه غرب آنها را باور کنیم. بلکه درصدد هستیم آنها را تفسیر نماییم که برای همگان قابل فهم باشد و از نظر کمی قوانین را توسعه دهیم تا در سطح عموم جامعه گسترده شود، تا بتوانیم در حکومت اسلامی آنها را پیاده کنیم.

موضوع اصلی بحث یعنی وظایف زوجین نسبت به یکدیگر را به دو دسته: وظایف مشترک و وظایف خاص تقسیم می‌کنیم. وظایف مشترک زوجین مثل حسن معاشرت و وظایف خاص زوجین، به دو گروه وظایف زن نسبت به شوهر مثل تمکین و وظایف شوهر نسبت به زن مثل پرداخت نفقه، منقسم است.

دسته اول- وظایف مشترک: آیه شریفه «عاشروهنَّ بالمعروف...» مبنای ماده ۱۱۰۳ قانون مدنی ایران است. لفظ «عاشرو» خطاب به مردان و «هُنَّ» ضمیر به کار برده، برای زنان می‌باشد و معنای لفظی آیه شریفه خطاب به مردان است که با زنان خود خوشرفتاری کنید یا به آنچه که معروف است رفتار نمایید و معروف را شناخته شده معنی می‌نماید.

از آنجا که در دو طرف یک قرارداد باید پابندی وجود داشته باشد تا قرارداد محکم عمل کند؛ بنابراین عمل طرفین به معروف یعنی آنچه که در نزد خداوند و پیامبر او مطابق با طبیعت و سرشت انسانی شناخته شده و همگان به آن اذعان دارند، ضروری می باشد.

از آنجا که قوانین مدون در جمهوری اسلامی نشأت گرفته از اسلام و با الگوگیری از قوانین غربی (فرانسه)، در جامعه حاکم است به هنگام عمل با مشکلاتی مواجه می شود. ماده ۱۱۰۳ قانون مدنی که زن و مرد را مکلف به حسن معاشرت می نماید. امکان پذیری آن در عمل و کنترل اعمال این قانون مورد سؤال است؟

بدرفتاری هایی مثل ضرب و شتم، فحاشی قابل اثبات، و لجبازی و توهین و بی اعتنائی چگونه قابل اثبات است؟ تا چه میزان از آن رفتارها طبیعی و لازمه زندگی مشترک و بیشتر از آن طرفین را در عسر و حرج قرار می دهد.

حضرت امام در سیره عملی شان که به تواتر از اطرافیان نقل و ضبط است، توصیه به حسن معاشرت و توصیه به صبر در مقابل طرف دیگری فرمودند و این رویه را مرتباً تکرار نمودند و بر آن بودند که مسائل اخلاقی باید در جامعه حاکمیت پیدا کند و اینگونه مسائل جز با تکرار، ملکه نمی شود، این جز تسلط حضرت امام بر نفسشان نیست که با وجود آنکه مطالب مختلف و متنوع اخلاقی می دانند؛ مانند کتاب چهل حدیث، تنها به این یکی اکتفا می کردند که بنیان خانواده را اصلاح و درصدد ترویج آن در جامعه باشند. به کوتاه سخن، آیه شریفه و ماده ۱۱۰۳ ضمانت اجرایی جز تغییر فرهنگ جامعه ندارد. دسته دوم - وظایف خاص: وظایف زن نسبت به شوهر را - که در رأس آن تمکین قرار دارد - طی دیدگاههای مختلف تبیین کرده اند.

دیدگاه اول:

بعضی فقها تنها وظیفه زن را تمکین او می دانند، تمکین به معنی تن در دادن که مخالف نشوز یعنی شانه خالی کردن می باشد و بقیه اوامر و نواهی که از طرف شوهر به او می شود را ناشی از همین حق شمرده اند مثل خروج از منزل وی؛ پس زن می تواند تمام فعالیتهای خود را کماکان ادامه دهد و محدودیتی از نظر شرعی نداشته باشد تا جایی که با وظیفه اصلی اش مغایرتی حاصل نشود و بعضی دیگر محدودیتی برای «تمکین» قائل گردیده و آن را تمکین در حد متعارف مطرح نموده و بنا به ظرفیت افراد، قابل تغییر و فرض می دانند.

اما، ماده ۱۱۰۵ که ریاست خانواده را از خصایص مرد شمرده و فرمان دادن را نتیجه ریاست تلقی می کند، در دادگاههای امروز عملاً به آن استناد می نمایند و اجازه صرف خروج زن از منزل را حق مرد می دانند. به این ترتیب اکنون که زنان نیمی از پیکره اجتماعی چه در فعالیتهای و چه در پیشبرد اهداف خانواده و زندگی مشترک می باشند، دچار سردرگمی گردیده اند. البته حقوقدانها قائل به اصل قانونی بودن جرایم و مجازاتها هستند. یعنی تنها جرمی که از طرف مقنن وضع می شود، قابل مجازات است و چون قانون این اجازه را به طور صریح ذکر ننموده، در حقیقت سکوت اختیار کرده و معتقدند نباید عملاً از ماده ۱۱۰۵ معنایی خارج از نص آن استنباط نمود و حتی ماده ۱۱۱۷ که داشتن اشتغال اجتماعی را به طور روشن بیان کرده و شرط آن را عدم مغایرت با حیثیت خانوادگی اعلام داشته است.

دیدگاه دوم:

دیدگاه دوم که از حضرت امام مطرح است وظیفه زن نسبت به شوهر را حق مستقلی از تمکین بیان نموده و زن را دارای دو وظیفه در مقابل شوهر می داند یکی تمکین و دیگری اجازه خروج از منزل است.

متن تحریر الوسیله حضرت امام و استفتائات ایشان چنین بیان می دارد:

زن برای خروج از منزل اجازه شوهر خود را داشته باشد؛ مگر در مواردی مثل انجام واجبات شرعی یا در موارد اضطراری و یا هنگامی که ضرورت اسلام اقتضا کند. از طرفی ایشان در سخنرانیها و ارشاداتشان در انقلاب و بعد از آن در طول رهبری نظام جمهوری اسلامی به کرات چنین تکلیف فرموده اند: زنان مکلف به دخالت در سیاست هستند. زنان باید در مشاغل اجتماعی وارد شوند. زنان باید علم بیاموزند و ایران را بسازند و در نهایت شرکت زنان در دفاع مقدس ضروری است. و همچنین فرموده اند که: زنان باید حجاب اسلامی را رعایت کنند. و زنان باید از مفسده دوری نمایند.

«باید» هایی که از ایشان در این چند جمله منتخب از فرمایشاتشان ذکر شد، از دو روح مختلف برخوردار است یا یکی؟

بعضی آن را «باید» ارشادی و برخی دیگر آن را «باید» مولوی دانسته اند.

و بالاخره جواب این سؤال را چگونه باید داد که قصد حضرت امام از «تکلیف» زنان چیست؟

برای پاسخ به این سؤال: گروه اول، اعراض از فتوا تفسیر نموده و آنچه را که در تحریر الوسیله ذکر شده، متعلق به ایام گذشته و نه دوران کنونی و زمان انقلاب اسلامی می داند. آنچه این گروه تشریح می کند: حضرت امام موقعیت زمان را در نظر گرفته و قابلیت های زنان در انقلاب و حکومت اسلامی را چنین می دانند که آنان را مکلف به مشارکت نموده اند.

گروه دوم، این سؤال را که نظریه فقهی حضرت امام در تحریر الوسیله و خطابه های ایشان در دوران بعد از انقلاب در جمهوری اسلامی چگونه قابل جمع است، با طرح ترجیح اهم بر مهم تفسیر کرده اند.

ایشان قاعده فقهی را مهم و ضرورت جامعه اسلامی را اهم و در تزامن آن دو اهم را ارجح دانسته؛ بنابراین خطابه های حضرت امام را پیروی از این ترجیح می دانند.

و اما گروه سوم تحلیلی با این شرح اظهار می دارند که:

حضرت امام طی حکمی که برای تشکیل شورای تشخیص مصلحت نظام صادر فرمودند به طور صریح اعلام داشته اند که: هیچ حکمی از احکام اسلام قابل تغییر نیست مگر با کارشناسی دقیق کارشناسان.

و این نشان از آن دارد که ایشان تغییر احکام اسلامی و اعراض از فتوا نظرشان نبوده، چه در آن صورت ارجاع موضوع به مجمع تشخیص مصلحت نظام با توجه به رویه ایشان که اعتماد به کارشناسی را ضروری می دانسته اند و از آنجا که در هیچ مسندی این ارجاع چه شفاهی و چه کتبی موجود نمی باشد؛ بنابراین نظریه گروه اول مبنی بر تغییر فتوا رد خواهد شد.

این صاحب نظران در کندوکاو خطابه ها و فرمایشهای حضرت امام دریافته اند که ایشان در ابراز خطابه قانونی، نظریه نوینی بیان فرموده اند و آنچه که در ذیل مرقوم است خلاصه ای از آن در حوصله این مقاله می باشد:

حضرت امام می فرمایند: خطاب قانونی از سوی قانونگذار باید به صورت کلی بیان شود اگر چه فقط تعدادی از افراد بتوانند به آن عمل نمایند و همین تعداد کافی است تا قانونگذار را وادار به وضع آن نماید. و همچنین ایشان لازم نمی دیدند که قیود دست و پاگیر را در مقابل «قانون کلی» مطرح و به جامعه القا نمایند. در فتوای مذکور که «اجازه خروج از منزل» به عنوان یکی از وظایف زن و نیز «تکلیف به مشارکت علمی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی زنان» مغایرتی ظاهری به نظر می رسد، بدین صورت قابل جمع است: از آنجا که ایشان از نفوذ کلمه خود در امت آگاه بوده و تحول فرهنگی در جامعه که هدف غایی ایشان

از انقلاب اسلامی است را مدنظر داشته و می دانسته اند که مردان ایرانی در شرایط کنونی با این دستور صریح، متحول گردیده و ممانعتی برای بانوان ایران اسلامی که شوق و توانایی رشد را دارا می باشند را ایجاد نخواهند کرد، بنابراین لزومی به مقید کردن دستور خود با ذکر لفظ «با اجازه همسران خود» را نمی دیدند و همچنین اعراض و تغییر در فتوا مد نظرشان نبوده که بطلان آن از مجمع محترم تشخیص مصلحت نظام را ایجاب کند.

به این ترتیب ایشان با این دستور صریح و حمایت از بانوان اقدام به شکستن سنتهای باقی مانده از رژیم گذشته که در جامعه بعد از انقلاب در بین شوهران رایج بود، نمودند.

و آنچه که اسلام خصوصاً در ابتدای جمهوری اسلامی بدان متهم بود و آن انزوای زنان در جوامع اسلامی و قوانین شرع را با صراحت در حمایت و عدم ذکر قیود و استفتائات بلا اثر نمودند. با اعلان قاعده کلی که امت اسلامی مخاطب آن بودند، تغییر فرهنگ جامعه و مشارکت شایستگان و خودباوری بانوان حاصل شد و همه در جهت اهداف انقلاب شکوهمند اسلامی است.

اهمیت و ضرورت تحقیق:

زندگی زنشویی قوام، تحکیم و استمرارش به محبت، دوستی، تفاهم، احترام متقابل و به رسمیت شناختن و رعایت حقوق همدیگر است. دین اسلام برای آن که محیط و اجتماع کوچک خانواده قوام پیدا کند و تداوم یابد، برای هر یک از زن و شوهر حقوقی در نظر گرفت و در مقابل این حقوق وظایفی را نیز برای آنان تعیین کرده است؛ چرا که خداوند هر جا حقی در نظر گرفت، تکلیفی را هم مقرر نموده است. در این مقال به مناسبت پرسش از وظایف زنان در برابر مردان، برخی از مهم ترین وظایف شرعی و قانونی زن در برابر شوهر، یا به تعبیر دیگر؛ حقوق مردان نسبت به زنان را بیان می کنیم:

۱. پذیرش ریاست شوهر: اگر در زندگی زنشویی و خانوادگی مشکلی و مسئله ای پیش آمد، حل آن با نظر نهایی شوهر است. البته این وظیفه شوهر، نباید خارج از حسن معاشرت و معاضدت، شرع و قانون باشد و باعث سوء استفاده شوهر شود.

۲. تمکین زن نسبت به مرد: زن باید در نزدیکی جنسی و دیگر بهره های شهوی مرد با او، حالت پذیرش و آمادگی در حد توانایی جسمی و روحی، بنابر انتظار عرف داشته باشد. مگر این که دارای عذر شرعی و قانونی مثل عادت زنانگی، مریضی و ... باشد.

۳. تبعیت از مرد در محل اقامت گاه و مسکن، مگر این که این اختیار را شوهر به زن واگذار کرده باشد و یا خلاف شأن اجتماعی زن باشد و یا ضرر جانی و جسمی برای زن داشته باشد.

۴. تبعیت از مرد، در خروج از منزل و ورود دیگران به منزل، در حد عرف، مگر این که برای انجام تکالیف دینی؛ مثل حج واجب و یا برای انجام مداوا، یا ماندن در خانه ضرر جانی، بدنی و شرافتی، برای زن وجود داشته باشد.

۵. تبعیت از مرد در اصل شاغل بودن و نوع شغل، در صورتی که خلاف انتظار عرف زمان، مکان و موقعیت و جنسیت زن و مرد باشد.

تمکین و نشوز به چه معناست . اهمیت نهاد خانواده و تنظیم روابط زوجین بر کسی پوشیده نیست. یکی از موارد اساسی و پراهمیت در تنظیم روابط زوجین، پرداختن به مسأله تمکین و نشوز زوجین است. در نظام های مردسالار و تفکرات قرون وسطایی، تفکر غالب در مورد خانواده و روابط زوجین، تفکرات کام جویانه بوده و اصولاً زن را وسیله تلذذ جسمانی مرد دانسته و برای زن حقی در مقابل مرد قایل نبوده اند. در نظام خانوادگی مبتنی بر آموزه های اسلام برخلاف نظام های گذشته، برای زن ارزش قائل شده و حقوق خاصی برای او در نظر گرفته شده است، اما یکی از مسائل پرابهام درباره حقوق زنان در اسلام، مسأله نشوز و تمکین زوج و زوجه است. در مورد نشوز و تمکین، گاه این تلقی وجود دارد که تنها زن در مقابل مرد تکلیف دارد و مرد

عاری از مسئولیت است و واژه تمکین و نشوز صرفاً در مورد زوجه استفاده شده است؛ و برخی نیز از این سخنان، در جهت محدودیت حقوق زنان در اسلام و ترویج فرهنگ مردسالاری استفاده می‌کنند؛ به همین دلیل نویسندگان در این یادداشت به سراغ روشن‌شدن مفهوم تمکین و به‌ویژه نشوز می‌رود تا دیدگاه فقه اسلامی را در زمینه مفهوم نشوز، و چگونگی تحقق آن درباره زوج و زوجه بیان کند.

نشوز در روایات، در متون روایی، احادیثی که در خصوص نشوز زن وارد شده‌اند به حقوقی اشاره دارند که اگر استیفا نشوند زن ناشزه محسوب شده و حق نفقه او ساقط می‌شود. در این باره سه روایت وجود دارد که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرند تا ضابطه کلی در تحقق نشوز زن مشخص گردد.

نشوز زوج در فقه، در فقه اسلامی در باب مفهوم نشوز و به‌ویژه نشوز زوجه مطالب بسیاری بیان شده و به تعریف، مصادیق این نوع نشوز و ضمانت اجراهای موجود برای زوج به هنگام نشوز همسرش به نحو مبسوط پرداخته شده است، اما در باب نشوز زوج، با وجود آیه‌ای در این باب، اختلاف نظرهایی میان فقهای امامیه درباره ناشز بودن زوج و این مفهوم دیده می‌شود. برخی از فقهاء نشوز زوج را پذیرفته، اما تعاریف متعددی از آن ارائه داده‌اند و برخی از ایشان تمایل چندانی به پذیرش این مفهوم نشان نداده و گویی تنها نشوز را برای زوجه دانسته‌اند و زوج را از آن مبری می‌دانند.

نویسندگان در این یادداشت قصد دارد به این پرسش که آیا مفهوم نشوز زوج در ادبیات فقهی موجود است یا خیر؟ و اگر چنین است، نشوز زوج و مصادیق مهم آن کدام است؟ پاسخ دهد.

اذن شوهر در خروج زن از منزل، یکی از حقوقی که اسلام برای مرد به‌عنوان رئیس خانواده به رسمیت شناخته، این است که زن بدون اذن او از منزل خارج نشود. وجود چنین حقی برای مرد در گذشته چندان پرسش‌برانگیز نبوده، اما به‌مرور که حضور زنان در عرصه‌های مختلف پررنگ‌تر شد، این مسئله با پرسش‌های مختلف مواجه گردید؛ نظیر این که آیا زن به‌طور مطلق و در هر زمینه‌ای برای خروج از منزل باید از شوهر خویش اذن داشته باشد و خروج او بدون اذن و رضایت شوهر جایز نیست؟ یا برخی موارد از این حکم استثناء است؟ در صورت استثنای بودن، مواردی که زن می‌تواند بدون اذن شوهر از منزل خارج شود، چیست؟ در ادامه نویسندگان با استناد به ادله وارده و بررسی آرای فقهاء، به تبیین این مسئله در دو حیطه رفت‌وآمد و مسافرت زوجه می‌پردازد.

نتایج:

بر اساس شرع اسلام و ماده ۱۱۰۲ قانون مدنی، پس از انعقاد قرارداد نکاح، هر یک از زوجین حقوق و تکالیفی در مقابل یکدیگر پیدا خواهند نمود. همانطور که در قرآن کریم آمده است: «لهن مثل الذی علیهن بالمعروف» یعنی برای زنان، همانند وظایفی که بر دوش آنهاست، حقوق شایسته‌ای قرار داده شده است و بین حقوق و تکالیف آنها تعادلی برقرار است. عدالت اقتضا می‌کند که حقوق و تکالیف بر اساس تواناییهای روحی و طبیعی و جسمی بین آنها تقسیم شود. از این رو در حقوق اسلام، همانطوری که تکلیف انفاق و تامین هزینه زندگی خانواده مطابق آیه ۳۴ سوره نساء بر عهده مرد نهاده شده است، زن نیز در مقابل مکلف شده تا از مرد به‌عنوان رئیس تشکل خانواده، اطاعت نماید.

زندگی زناشویی قوام، تحکیم و استمرارش به محبت، دوستی، تفاهم، احترام متقابل و به رسمیت شناختن و رعایت حقوق همدیگر است. دین اسلام برای آن که محیط و اجتماع کوچک خانواده قوام پیدا کند و تداوم یابد، برای هر یک از زن و شوهر

حقوقی در نظر گرفته و در مقابل این حقوق وظایفی را نیز برای آنان تعیین کرده است؛ چرا که خداوند هر جا حقی در نظر گرفته، تکلیفی را هم مقرر نموده است.

اطاعت از شوهر در راستای اطاعت از خدا بنده کامل و مومن بنده ای است که در مسیر اطاعت خدا بوده و از خداوند فرمانبرداری کند؛ به عبارت دیگر جایگاه و رتبه انسانی و ایمانی هر شخص بستگی به میزان اطاعت او از خداوند متعال دارد. از این جهت فرقی بین زن و مرد، بزرگ و کوچک (مکلف) نیست. از نظر اسلام همه افراد جامعه دو دسته تکلیف دارند: فردی و اجتماعی.

-تکالیف و وظایفی که شامل عبادات و اخلاقیات فردی مثل نماز (فردی) روزه، حج، راستی، صداقت و... می شود.
-این قسم که بیشتر اعمال بندگان و مکلفین را به خودش اختصاص می دهد شامل عبادات، معاملات، اخلاقیات که وظیفه شخص در قبال خانواده (اعم از فرزند، همسر، پدر، مادر و...) و بیرون از خانواده (مثل همسایه، دوستان، همکاران و...) را مشخص می کند، می شود.

نگاه به زن به عنوان گل باشد نه خدمت کار، تا طراوت و شادابی آن حفظ شود و کاری فراتر از حد متعارف، از زن خواسته نشود

آنچه که مربوط به بحث ماست وظایفی است که همسران (زن و مرد) در قبال همدیگر دارند و آن وظایف را خدا برای انسان ها تعیین فرموده است بنا بر این انجام وظایف و تکلیف به اطاعت از خدا بر می گردد؛ مثلاً اگر کسی به پدر و مادر مشرک و کافر خود خدمت کند و از ایشان (در غیر معصیت خدا) اطاعت کند این شخص قابل ستایش و تمجید است و عملش ستودنی است نه از آن جهت که از پدر و مادر کافر اطاعت کرده بلکه از آن جهت که در راستای اطاعت خدا گام برداشته و در جهت اطاعت از خدا از ایشان اطاعت نموده است بنابر این اگر زنی به خاطر فرمانبرداری از شوهرش قابل تمجید است می شود گفت که این به خاطر آن است که جامعه کوچک خانواده مثل سایر جوامع نیاز به مدیری دارد و خداوند برای اداره جامعه خانواده او را انتخاب نمود "مردان، سرپرست و نگهبان زنانه" که باید حرف آخر را بزنند. بر این اساس، اگر قیومیت زندگی زناشویی به مرد واگذار شده از آن روی است که قیام و دوام زندگی به این بستگی دارد و زن با اطاعت از شوهر (در حدی که شرع مشخص نموده) در حقیقت از خدا اطاعت نموده که این قابل تمجید و ستایش است.

البته باید توجه داشت که از سویی، واگذاری مدیریت خانواده به مردان بر اساس مصالح و خصوصیتی بوده است که در مردان وجود دارد و از سویی دیگر، وجود این ویژگی ها در مردان که موجب این حکم شده است دلیل برتری مردان بر زنان نیست. به عبارت دیگر، خدای متعال با توجه به آفرینش زن و مرد و تفاوت های روحی و جسمی آن دو، حقوق و تکالیف زناشویی و خانوادگی خاصی به صورت مشترک و خاص برای هر یک قرار داده است تا تأمین کننده نیازهای دنیوی و اخروی هر یک به صورت کامل باشد.

در این قسمت به برخی از این وظایف اشاره می شود:

وظایف زن و مرد در قبال هم دیگر

الف. زن و مرد وظیفه دارند در زندگی مشترک خانوادگی و زناشویی، نسبت به هم خوش رفتار، خوش رو و خوش گو باشند و از هر گونه بدرفتاری، ترش روی و بدگویی دوری نمایند.

ب. زن و مرد باید در پیشبرد و تحکیم زندگی خانوادگی، همکاری و همراهی داشته باشند و معیار این همکاری هم بنابر راهنمایی شرع و انتظار عرف، فرهنگ، زمان، مکان و موقعیت آن دو است.

ج. زن و مرد، هر دو موظف اند در حد توانایی و مقتضای عرف زمان و مکان و موقعیت در رشد و پرورش فرزند، کوشش نمایند.
د. زن و مرد نباید رابطه نامشروع با فرد دیگری داشته باشند.

وظایف زن در قبال مرد

الف. پذیرش ریاست شوهر: اگر در زندگی زناشویی و خانوادگی مشکلی و مسئله ای پیش آمد، حل آن با نظر نهایی شوهر است، البته این وظیفه شوهر، نباید خارج از حسن معاشرت و معاضدت، شرع و قانون باشد و باعث سوء استفاده شوهر شود.

اگر در زندگی زناشویی و خانوادگی مشکلی و مسئله ای پیش آمد، حل آن با نظر نهایی شوهر است، البته این وظیفه شوهر، نباید خارج از حسن معاشرت و معاضدت، شرع و قانون باشد و باعث سوء استفاده شوهر شود

ب. تبعیت از مرد در محل اقامت و مسکن، مگر این که این اختیار را شوهر به زن واگذار کرده باشد و یا خلاف شأن اجتماعی زن باشد و یا ضرر جانی و جسمی برای زن داشته باشد.

ج. تبعیت از مرد، در خروج از منزل و ورود دیگران به منزل، در حد عرف، مگر این که برای انجام تکالیف دینی مثل حج واجب و یا برای انجام مداوا، یا ماندن در خانه ضرر جانی، بدنی و شرافتی، برای زن داشته باشد.

د. تبعیت از مرد در اصل شاغل بودن و نوع شغل، در صورتی که خلاف انتظار عرف زمان، مکان و موقعیت و جنسیت زن باشد.

ه. زن آرایش برای شوهرش نماید و برای غیر شوهرش بوی خوش استفاده نکند و الا نماز او مورد قبول واقع نخواهد شد.

وظایف مردان در برابر زنان

-رفتار نیکو با زنان:

الف. دوستی با زنان که از اخلاق انبیا بوده است.

ب. اظهار دوستی با زنان، که طبق روایت معصوم علیه السلام هرگز از یاد آنان نمی رود.

ج. گذشت و بخشش نسبت به زنان، اگر رفتار بدی را مرتکب شدند.

د. خوش رویی و خوش رفتاری با زنان.

ه. ترس از ذات حق تعالی که مبادا، حق زن خود را به جا نیاورد.

البته باید توجه داشت که از سویی، واگذاری مدیریت خانواده به مردان بر اساس مصالح و خصوصیات بوده است که در مردان

وجود دارد و از سویی دیگر، وجود این ویژگی ها در مردان که موجب این حکم شده است دلیل برتری مردان بر زنان نیست

-الزامات اخلاقی

الف. نگاه به زن به عنوان گل باشد نه خدمت کار، تا طراوت و شادابی آن حفظ شود و کاری فراتر از حد متعارف، از زن خواسته نشود.

ب. مشورت با زن در امور مهمه زندگی.

ج. رعایت اخلاق و حقوق هم بستری با زن.

3. وظایف مالی و پرداخت نفقه:

الف. تهیه غذا، در حد متعارف زمان، مکان و موقعیت متناسب زن.

ب. تهیه پوشاک، در حد متعارف زمان، مکان و موقعیت متناسب زن.

ج. تهیه وسایل بیشتر و بهتر زندگی، پوشاکی، خوراکی، به ویژه در ایام عید.

د. تهیه وسایل آرایشی و تزئینی، در حد متعارف زمان، مکان و موقعیت متناسب زن.

ه. تهیه مسکن، در حد متعارف زمان، مکان و موقعیت متناسب زن.
و. تهیه لوازم منزل در حد متناسب زمان، مکان و موقعیت متناسب زن.
ز. تهیه خدمتکار، اگر شأن اجتماعی و خانوادگی زن اقتضا دارد یا اگر مریض است.
اینها اجمالی از وظایف مشترک زن و مرد و وظایف اختصاصی هر کدام بود. خداوند در قرآن می فرماید: "آنچه را رسول خدا برای شما آورده بپذیرید (و اجرا کنید)، و از آنچه نهی کرده خودداری نمایید" و هر کدام از زن و مرد که بیشتر وظایفشان را انجام دهند، در حقیقت بیشتر از خداوند متعال اطاعت کردند پس از این جهت قابل تمجید و ستایش هستند و فرقی بین زن و مرد نیست.

منابع:

- ۱- سوره روم، آیه ۲۱. "وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ" از آیات او این است که برای شما از جنس خودتان همسرانی آفرید تا بواسطه آنها آرامش بیابید و میان شما دوستی و محبت قرار داد، همانا در این امر نشانه هایی برای گروهی که تفکر کنند وجود دارد"
- ۲- «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ»
- ۳- آیه ۲۲۸، سوره بقره: برای زنان به خوبی حقوقی است (که از طرف مردان باید رعایت شود) همچنانکه تکالیفی نیز دارند (که به خاطر مردان باید رعایت کنند).
- ۴- تحف العقول، ابن شعبه الحرانی، ص ۳۳.
- ۵- محمد رشید رضا، تفسیر القرآن الکریم (تفسیر المنار)، ج ۴، ص ۴۵۶.
- ۶- زحیلی، وهبه، الفقه الاسلامی و ادلته، ص ۳۲۷-۳۴۷.
- ۷- ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ج ۱، ص ۴۶۶.
- ۸- قرطبی، احمد بن محمد، الجامع لأحكام القرآن، ج ۵، ص ۹۷.
- ۹- زمخشری، محمود بن عمر، تفسیر الکشاف، ج ۱، ص ۴۹.
- ۱۰- فخررازی، محمود بن عمر، التفسیر الکبیر، ج ۱۰، ص ۱۲.
- ۱۱- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۲۴.
- ۱۲- طوسی، محمد بن حسن، البیان فی تفسیر القرآن، ج ۳، ص ۱۵۰.
- ۱۳- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۱۲۱.
- ۱۴- ابن فارس، ج ۴، ص ۲۸۱ / دهخدا، ذیل عرف، ص ۵۸۰.
- ۱۵- جرجانی، سید شریف، التعریفات، ذیل واژه معروف.
- ۱۶- ابن منظور، لسان العرب، ماده معروف.
- ۱۷- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، ماده معروف.
- ۱۸- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۴۲۸.
- ۱۹- محمد رشید رضا، در تفسیر المنار (ج ۴، ص ۴۰۶) به نقل از محمد عبده می نویسد: استاد شیخ محمد عبده مدار و معیار معروف را پسند و ناپسند زن و نیز شأن و طبقه اجتماعی هر یک از زن و شوهر قرار داده است.
- ۲۰- تفسیر المیزان، ج ۴، ص ۴۰۴، ذیل تفسیر آیه ۱۹ سوره نساء.
- ۲۱- سوره بقره، آیه ۲۲۸.
- ۲۲- عظیم زاده اردبیلی، فائزه "مبانی حسن معاشرت به معروف در نظام حقوقی خانواده از منظر قرآن کریم."
- ۲۳- امامی، سیدحسن، حقوق مدنی خانواده، ج ۴، ص ۴۳۰.